

Preklad v česko-slovenských súvislostiach

Epizóda z dejín česko-slovenskej vzájomnosti/nevzájomnosti

MÁRIA KUSÁ (BRATISLAVA)

Ak uvažujeme o rozličných aspektoch fenoménu česko-slovenskej vzájomnosti/nevzájomnosti na rozličných úrovniach, môžeme – okrem napätia medzi dvoma extrémami – česko-slovenskou unitárnou jednotou a separatizmom v politickej rovine (pochopiteľnými aj keď naozaj krajnými tendenciami v situácii I. Československej republiky), popri analýze koncepcií hospodárskeho rozvoja medzivojnových Čiech a Slovenska v ekonomickej rovine, skúmať popri iných v kultúrnej sfére aj otázky, ktoré sa týkajú problematiky a miesta prekladania v kultúrnom živote spoločnosti. Budú sa týkať aj toho, ako sa preklad do slovenčiny stával v slovenskej kultúre jej nevyhnutnosťou, ale aj toho ako sa menil vzťah slovenského kontextu k využívaniu/používaniu českých prekladov. Špecifickou etapou tohto procesu bolo práve medzivojnové obdobie a najmä jeho koniec.

Oproti predchádzajúcim obdobiam sa v slovenskom kultúrnom priestore po r. 1918 pri konkrétnych prekladateľských činoch celkom určite posilňovala nielen poznávacia (vo vzťahu k tzv. klasickému dedičstvu) ambícia a následne i funkcia prekladových textov, ale aj ďalšie funkcie prekladaných a preložených textov: vývinovotvorná, stimulatívna či komplementárna. Tieto funkcie však v danom čase prirodzene fungovali aj z hľadiska česko-slovenského kontextu vzájomne, ale najmä v orientácii česko-slovenskej, pričom svoju úlohu zohrávali i rozdielne tradície a možnosti jednotlivých zúčastnených kontextov.

Isté zavŕšenie dlhoročného procesu postupnej emancipácie slovenského prekladania (v zmysle spektra prekladateľsky transponovaných kultúr, ale aj spektra druhovo-žánrového) v inštitucionálnom a faktickom rámci vojnovej Slovenskej republiky teda nebolo – v prvom rade – dôsledkom existencie samostatného štátu, ale reálnym vyústením dlhodobého procesu.

Koniec koncov historická podmienenosť vzájomných česko-slovenských vzťahov z tohto aspektu je zrejmalá, pochopiteľná a zreteľná aj dnes,

keď o nej vypovedajú nielen rozdielne prístupy k výberu textov na preklad, ale aj tradície a úzy, ktoré sa v prekladovej spisbe v rámci jej dejín vybudovali a ktoré sú v oboch kultúrach dosť odlišné – pozri napr. knihu *Překládání a čeština*, ktorá postihuje niektoré (v tomto prípade jazykové) faktory (obecná čeština a d.) spolupodielajúce sa na formovaní rozličných prekladateľských tradícií.¹ Popri nich však fungujú mnohé okolnosti – majú sa na mysli isté (i kultúrno-historicky, geopoliticky podmienené) vkusové, religiózne a filozofické preferencie, fakt rozdielnych škál odborníkov na jednotlivé jazykové oblasti a s tým súvisiace otázky (napríklad rozdielne vnímanie prekladov z druhej ruky, prekladov z podstročnikov, prekladateľských dvojíc, vnímanie pojmu „vernosti“ prekladu).

Úvahy o preklade a prekladaní v súvislostiach česko-slovenskej vzájomnosti/nevzájomnosti majú, môžu mať teda prinajmenej dve rozličné smerovania, dve orientácie: jedna orientácia sa môže týkať literárnohistorického uchopenia vývinu pertraktovanej literárnej aktivity po časovej osi až k obdobiu, ktoré nás zaujíma, druhá zas na základe analýzy dobového kultúrneho diania môže predstavovať identifikáciu dobového definovania statusu prekladu, postupného situovania sa prekladu a prekladania v národnej kultúre.

Práve od druhej polovice 30. rokov sa v tomto ohľade odvíjala jedna z epizód v dejinách česko-slovenskej vzájomnosti/nevzájomnosti, spojená najmä (ale nie výlučne) s menom davistu – publicistu, básnika i prekladateľa L. Novomeského, ktorú sa pokúsim ilustrovať na niekoľkých nosných textoch tohto literáta v posledných predvojnových rokoch.

Ladislav Novomeský pripravil na trenčianskoteplický Kongres slovenských spisovateľov v dňoch 30. mája – 1. júna 1936 referát – analýzu slovenského kultúrneho priestoru *Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry (Námety bez definície)*, kde v časti *Dôvody a podnety* hovorí o tom, že podľa neho má „zjazd“ za cieľ vymedziť vzťah „našej literatúry k literatúre českej a svetovej“². Pretože, ako konštatuje neskôr v stati *Odpoveď diskutérom*, vyprovokovanej širokou kongresovou diskusiou, v ktorej sa pre-

1 *Překládání a čeština*. Praha: H&H 1994.

2 Cit. stať. In: NOVOMESKÝ, L.: *Manifesty a protesty*. Publicistika zväzok III. 1924–1937. Bratislava, EPOCHA 1970, s. 247. Kongresové materiály vyšli aj v osobitnom dvojčísle *Slovenských smerov III, 1935–1936*, č. 9–10 pod názvom *Slovenská tvorba slovesná* (s. 9–21). Novomeský predniesol časť uverejneného referátu druhý deň kongresu a vyvolal diskusiu, ktorá tiež vyšla v spomínaných *Slovenských smeroch* (s. 454–466).

zentovali rozličné pozície aj v zmysle česko-slovenských kultúrnych vzťahov (A. Mráz, M. Pišút, V. Clementis, J. Smrek, A. Matuška, R. Britáň, B. Václavek, A. Štefánek, K. Bezek, A. Kostolný, P. Tomko, E. Šándor, D. Okáli), ide mu o to, že „...princíp priznávania práva na osobitný život a kultúrny rozmach národov nechce ľudskú spoločnosť rozdrobiť na vzájomne sa nenávidiace národy... ide tu o to, aby jeden národ priznával druhému možnosť a právo slobodného kultúrneho rozvoja a aby mu v tom i pomáhal.“³

Ako je zrejme z kongresových materiálov „...všade prevažoval v debata, ba často i z úvodov referentov ten náhľad, že slovenský spisovateľ nie je spokojný s terajším stavom, ale východisko z neho nevidí ani v uzavrení sa pred historicky významnými prúdeniami svetovými, ani v šovinistickom prehlbovaní rozdielov medzi národmi, avšak ani v zrieknutí sa práva na osobitosť kultúrneho rozvoja slovenského. Vidí ho – naopak – v snahe včleniť sa do kultúrnych snažení medzinárodných, ako rovnocenný člen.“⁴ Je teda zreteľné, že práve situovanosť slovenskej kultúry bola na sklonku 30. rokov v I. ČSR jedným z jej centrálnych, neuralgických problémov.

Konečne Novomeského článok *Tretí smer po kongrese slovenských spisovateľov*, sumarizujúci práve česko-slovenský aspekt pertraktovaných literárnych úvah, celkom jednoznačne hovorí o „tretej smernici“, ktorá sa prirodzene vynorila v diskusiách na a po teplickom spisovateľskom zjazde: „Odmietla, aby politická potreba česko-slovenskej národnej jednoty bola rámcom slovenského kultúrneho rastu. Ale nechce ani to, aby protičeský odpor a kultúrna uzavrenosť boli základom slovenskej kultúrnej tvorivosti, ako sa o to neskrývane usilujú konzervatívne (farárske) kruhy v slovenskom nacionalisticko-meštiackom tábore.“⁵

O dva roky neskôr potom v apríli 1938 L. Novomeský v reakcii na článok S. Mečiara (*Neživé tradície*. In: Slovenský hlas, I, 2. apríla 1938, č. 74, publikovanom o tri dni neskôr aj v Slovákú), týkajúci sa problematiky slovenskej kultúry uvažuje nasledovne: „Mečiar uplynulému dvadsaťročiu slovenského kultúrneho rastu vytýka, že sa v ňom opakovali heslá a frázy rozličných internacionálnych alchymistov – na prvé miesto kladli

³ Cit. stať. Tamže, s. 251.

⁴ *Kultúra slovenského národa bude veľká svojim úsilím*. In: Slovenské zvesti, I, 3. júna 1936, č. 12, s. 1 a 3.

⁵ In: L. Novomeský: *Manifesty a protesty*, cit. d., s. 254.

záujmy internacionál, rozličných ideových prúdov, myšlienkových smerov, filozofických vier a inakších babylonských rečí a zanedbávali sa „naše vlastné tradície“. Tie a „slovenský život“ sa predebatovával rozličnými tradíciami českými a internacionálnymi.... atď. atď... „⁶ Ak podľa Mečiar, „treba čím skôr skončiť s týmito cudzími tradíciami, vplyvmi na dušu slovenského života a jeho kultúry“ Novomeský prirovnáva význam jeho úvah iba ak „k drúku, ktorým možno ubiť vývoj slovenskej kultúry.“

Novomeský pritom konštatuje: „Nie sme tiež spokojní – pre tvárnosť samého slovenského kultúrneho života sme nespokojní – s jeho dosavadným dvadsaťročím. Ale to, čo preň reklamuje Mečiar, je najmenej spôsobilé priviesť ho k mnohotvárnemu a plnokrvnému životu. (...) Hranice, ktoré tu Mečiar vymedzuje pre kultúrne vedomie slovenské, sú nápadne podobné tradíciám, ktoré pre národný život by rada určila reakčná zadubenosť istých ľudáckych politických kruhov. A nech je už raz úplne jasné, že na takto ohraničenej ploche život nie je možný.“

* * *

L. Novomeský sa v odpovedi Mečiarovi vracia k trenčianskoteplickému kongresu, keď konštatuje jeho vecnosť a konštruktívnosť v schopnosti podpísať sa pod text, ktorým potvrdzujú jeho signatári, že chcú „...slovenský národ včleniť do svetového kultúrneho a spoločenského dejstvomania a nie vymaniť, alebo prekázať mu v tomto úsilí prázdny zatracovaním rozličných ideových prúdov, filozofických vier, myšlienkových smerov, atď. Lebo zrovna prínosy alebo prekonávanie týchto – Mečiarom posmešne odmietaných – veličín sú vlastne podnecovateľmi kultúrneho rastu.“ Podľa L. Novomeského takýto „slon v obchode s porculánom“ (samozvaným usmerňovateľom národnej kultúry – pozn. M. K.) nemá čo hľadať.⁷

Ako upozornila S. Lesňáková, Jozef Felix o rok neskôr, v roku 1939 priamo postuluje to, čo je u Novomeského v citovaných slovách implicitne obsiahnuté, a to „potrebu cieľavedomo prekladať a vydávať“, slovom organizovať literárne aktivity v slovenskom kultúrnom priestore.⁸ Tento literárny vedec, ktorý začíнал svoje pôsobenie v slovenskom literárnom živo-

⁶ *Slon v porculáne*. In: Slovenské Zvesti, III, 6. apríla 1938, č. 68, s. 4, autor (-ý-).

⁷ Tamže.

⁸ J. Felix: *Niekoľko slov o organizovaní literárnej práce na Slovensku*. (Nespoliehajte sa na náhodu.) Slovák, 21, 18. 1. 1939, s. 8.

te, v literatúre práve reflexiou recenzií Jesenského prekladov z ruskej literatúry si uvedomoval a formuloval, podobne ako Novomeský o tri roky skôr, jednak životnú nevyhnutnosť prekladov ako zdroja, ako spôsobu čerpania z „čistej vody európskych kultúr, z ktorých si odnášajú osvieženie nielen laickí čitatelia, ale i spisovatelia“⁹ jednak nevyhnutnosť práve „slovenských“ prekladov, „konceptnosť“ ich výberu a „čistotu“ v nich použitej slovenčiny¹⁰. V tomto zmysle oceňoval editorské aktivity J. Smreka nielen v Eláne ako časopise, do ktorého prispieval najmä po roku 1940, ale aj v Komornej knižnici Elánu, resp. kvalitatívne zmeny po nástupe nového redaktora Prekladovej knižnice MS dr. Jána Martáka.¹¹

Explicitne „prekladový“ aspekt česko-slovenských vzťahov formuloval L. Novomeský v roku 1936, keď konštatoval v tomto ohľade zložitú polohu česko-slovenských kultúrnych vzťahov: „česká produkcia“ ako kanál, cez ktorý „sme sa dodnes dozvedali o európskych a svetových kultúrnych udalostiach“ a zároveň, že „...slovenský kultúrny život musí byť samostatnou pozorovacou stanicou svetového kultúrneho diania už aj preto, lebo novší svetový príviv do českej prekladovej literatúry vymedzuje sa na – od našich odchylné – požiadavky a potreby českej kultúrnej verejnosti.“¹² Chorváthove úvahy z roku 1942 *Je aj preklad tvorbou?*¹³ teda fakticky len pomenujú tie zmeny, ku ktorým v oblasti prekladania z hľadiska česko-slovenských súvislostí došlo: „Fakt, že literárne dielo prekladové – ide, prirodzene, hlavne o dielo umelecké – účinkuje najväčšími vtedy, keď je odpoveďou na situáciu vnútri literárneho vývinu jazyka, do ktorého je prekladané, je najpresvedčivejším dôkazom, že činnosť prekladateľská patrí do jazykovej a národnej štruktúry, že je aktom tvorivým.“¹⁴ a, ako konštatuje J. Tesařová, vyjadruje sa v nich *expressis*

⁹ J. Felix: *Výber z poézie Sergeja Jesenina*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 4. Tenže: *Z poézie A. S. Puškina*. Slovenské pohľady, 53, 1937, č. 4.

¹⁰ J. Felix: *Nový zväzok Čechova v slovenčine*. Slovák, 21, 14. 4. 1939, s. 7.

¹¹ Pri týchto formuláciách vychádzam aj zo state J. Tesařovej *Emancipácia slovenského prekladu z ruskej literatúry (1939–1945)*, ako aj štúdie S. Lesňákovskej *Poznámky o ruskej literatúre v slovenskej kultúre (Fakty, ktoré sa nedostali do Stručných dejín)* – Slovak Review, 7, 1998, č. 2, s. 105–114.

¹² L. Novomeský: *Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. (Námety bez definície)*. In: *Manifesty a protesty*, cit. d., s. 247.

¹³ M. Chorváth: *Je aj preklad tvorbou?* Elán, 12, 1942, č. 6, s. 1.

¹⁴ Tamže.

verbis myšlienka, že: „... preklad má spĺňať kreatívnu a vývinovotvornú funkciu a má fungovať ako samostatná špecifická literárna aktivita.“¹⁵

Pochopiteľne, v roku 1942 nezanedbateľnú úlohu zohrávajú aj inštitucionálne okolnosti – novovzniknutý štátny útvar mal pochopiteľný záujem konštituovať všetky súčasti a mechanizmy samostatného literárneho a kultúrneho kontextu, z čoho často pramení spôsob formulácie a pátos viacerých literárnovedných, literárno-historických či kultúrnych reflexií súdobého diania ahistoricky zdôrazňujúci jedinečnosť situácie slovenskej kultúry.

* * *

Až nečakane aktuálne vyznievajú na sklonku 2. tisícročia slová: „...otázka prekladov z cudzích literatúr patrí už do praktickej stránky témy o literatúre a spoločnosti, ale nie je mysliteľné, aby pri umiestňovaní svetového materiálu v našej kultúrnej výstavbe bol výhradným vodidlom najužší komerčný zreteľ...“,¹⁶ ktoré formuloval pre celkom inú príležitosť Novomeský, pričom zdôrazňoval fakt vnímania prekladov v širších, zdanlivo mimoliterárnych, ale fakticky kultúrnych, súvislostiach. Práve v tomto zmysle je však na konci 20. storočia na samostatnom Slovensku onen „komerčný zreteľ“, tlak na preklad silnejší ako v Čechách, či lepšie povedané, je temer jednosmerný: len pomaly sa presadzujú na vydavateľskom a knižnom trhu tie vydavateľstvá (aj keď nie výlučne – Slovenský spisovateľ, Slovart – väčšinou malé, vychádzajúce z entuziazmu jednotlivca alebo skupiny nadšencov – Causa editio, Knižná dielňa Tímotej, Drewo a srd), ktoré vo svojich vydateľských plánoch prekladovú produkciu berú aj ako tovar, aj ako kultúrny čin. Práve z tohto dôvodu je znovu, po viac ako šesťdesiatich rokoch a v situácii samostatných štátnych celkov, aktuálna otázka a význam česko-slovenského kultúrneho kontextu alebo – inak povedané – tohto „medziliterárneho spoločenstva“, ktoré síce možno mení niektoré svoje vlastnosti a súradnice, stráca svoju špecifickú exkluzivitu, ale naďalej ostáva – i „materiálnou“ – realitou.

¹⁵ J. Tesařová: Cit. št., s. 69–70.

¹⁶ Viď poznámku č. 12.